

Галина Кузнецова ,

кандидат педагогічних наук, доцент

2.4. Фоносемантика в системі підготовки майбутнього вчителя

XXI століття знову засвідчило складні процеси розвитку, становлення, функціонування української мови, вона почала боротися за збуття вічної мрії людства – за мир – й стверджуватися через політичні, воєнні, військові, патріотичні гасла, промови, дискурси, які безперечно мають вплив не лише на свідомість людини не залежно від її віку, а й на свідомість усього українського суспільства. Політичні події в Україні возродили миротвірну функцію української мови. Одним із засобів ствердження цієї функції стали інформаційно-комунікаційні технології, спроможні не лише возвеличити прагнення українського народу до миру та стабільного розвитку всіх сфер людського життя, а й відтворити це через мовну звукозображувальність у такий спосіб, коли почуте, прочитане, смайловане, намальоване схвильовує розум, породжує почуття.

Таким чином, оцінна сема «престижність» у з'ясуванні ролі і місця української мови у лексико-семантичному полі «рідна – національна – державна» нині набуває статусу «українська мова – єдина рідна національна державна мова для всіх – небайдужих до миру, взаєморозуміння і злагоди українців». Це спонукає вищу школу України, і педагогічну зокрема, до усвідомлення, проектування й упровадження нових підходів опанування майбутніми вчителями початкових класів, учителями-словесниками сучасної української літературної мови, і передусім не лише як єдиної, цілісної й складної системи знаків або системи систем: фонем (звуків), морфем, слів, словосполучень, речень, текстів, дискурсів, що служить засобом комунікації, а як генетичного коду нації, засобу її самовиявлення у світі, способу збереження національної гідності й миру, важливої форми державної цілісності й консолідації.

З огляду на це дедалі актуальнішою стає реалізація завдань щодо формування мовної компетентності, накреслених у Концепції «Нова українська школа», вимог Концепції мовної освіти в Україні, відповідно до яких невід'ємною ознакою освіченої, всебічно розвиненої особистості є висока мовленнєва культура, уміння комунікативно правильно й виправдано володіти мовними засобами, аргументовано висловлювати, відображати, звукозображувати через досконале й доречне мовлення власні думки в будь-якій ситуації спілкування.

Сьогодні викладання мови в педагогічних вишах має ґрунтуватися на світоглядному, антропоцентричному, соціокультурному підходах, які реалізуються в лінгводидактичній площині формування мовної особистості майбутнього вчителя як фахівця філології й майстра самовираження у різних сферах суспільної діяльності, й освітній зокрема.

Світоглядна, антропоцентрично-соціокультурна лінгводидактика у вищій педагогічній школі – це не що інше, «як виховання розуму, чутливості до слова та його відтінків, формування думки, копітке різьблення й ліплення найтонших рис духовного й національного обличчя людини» (за В.Сухомлинським).

В означеному контексті важливе місце нині має обійняти **фоносемантика** як учення про звукозображувальність, що поєднує явища звуконаслідування (імітація природних звучань) та звукосимволізму (здатність звуків мови викликати певні звукові асоціації).

Лінгводидактика початкової та загальної середньої школи інформації про фоносемантичні особливості мови майже не містить, проте вчитель має бути обізнаним із ними, оскільки саме в початковій школі звукозображувальність покладено в основу артикуляційних вправ, спрямованих на розвиток мовно-мовленнєвого апарату учнів, правильного артикуляційного укладу звуків, сили, точності, координованості, синхронності, кінестетичних відчуттів та уявлень. Прослуховування звуків природи (ономатофонів, зоофонів, ідіофонів, фонопоей) сприяє формуванню

емоційно-позитивних відчуттів, умінь ритмічно оформлювати мовлення, розвиває увагу, пам'ять, впливає на сприймання озвученого, форматує уявлення про лексичне значення.

Фоносемантика як самостійна навчальна дисципліна та інтегральна наука, що досліджує зв'язок між звуками та значенням, почала формуватися лише в кінці ХХ століття. Статус її самостійності ствердив у мовознавстві думки багатьох відомих лінгвістів про те, що саме звуки є тими мовними фізичними одиницями, що «становлять реальну матеріальну оболонку» (за І.Білодідом), уможливають існування мови, її функціонування, усвідомлене почуттєве сприймання. За В.Гумбольдтом, звуковий лад мови – це сила поштовху духовного начала; це праця духу, потяг до правильного розуміння гармонії і ритму навколишнього, гострота і тонкість слуху, тобто єднання звука і значення. За О.Потебнею, замкнута система голосних і приголосних української мови «у своїй єдності, гармонійності і законності відкривається у звукових стихіях слова, знаходить відповідні окремішності сприйняття, які характеризують людську чутливість; членороздільний звук як зовнішня форма людської думки...залежить від почуття, що хвилює душу, а представлена фізіологічна необхідність змушує душу виражати у звукові характер її внутрішніх станів». У звукові, отже, зафіксовано внутрішній стан людини, її ставлення до світу, його сприймання, проте набагато глибше, прихованіше, ніж у слові.

Уже з огляду на це значення фоносемантики для цілісного й усвідомленого засвоєння української мови майбутніми учителями початкових класів, філологами складно переоцінити. Фоносемантика, витoki якої сягають до процесів породження мовлення, до фонетики та фонології, дає змогу по-іншому аналізувати звуковий бік мовної комунікації, звукову матерію мови як основу її існування, а саме: вивчати мовлення з позицій мовця і слухача у звуковимовленому та звукозображувальному взаємозв'язку.

Звукозображувальність як мовознавчий термін за результатами проведених лінгвістичних, психофонетичних, психолінгвістичних досліджень закодовано в поняття «кольористичність», «емоційне тло», «гучність», «тембр», «простір», «час», «інтонація», «швидкість» тощо. Це створює партитурний зв'язок між явищем і звуком, на який постійно реагує вища нервова діяльність людини. Окрім цього, відприродна змістовність звуків, або першопочаткова мотивованість значення (звуконаслідувальний аспект фоносемантики) посилюється сутністю самого значення – знака (звукосимволічний аспект фоносемантики), через який як зберігається зв'язок із навколишнім, із предметами, явищами, процесами, матерією, так і «відривається» від конкретики через процеси символізації, змістове та морфологічне мотивування, що ґрунтується на перенесенні значення та є результатом з'яви нових слів та значень. Отже, об'єднання звуконаслідування і звукосимволізму у звукозображувальність – це результат першопочаткового фонетичного мотивування, яке стало першоджерелом значення слова (знака), а згодом – «каталізатором його формування» (за О.Журавльовим).

Таким чином, фоносемантичну компетенцію фахівця української мови і літератури, учителя початкових класів варто розглядати як професійну необхідність, що ґрунтується на інтегрованих лінгвістичних знаннях, оскільки фоносемантика як окрема наука виникла на перетині фонетики (за планом вираження), семантики (за планом змісту), лексикології (суміщення планів), граматики (форма слова), психології (теорія сприймання), та уміннях з'ясовувати змістову й смислову «енергію кожного звука» (за Г.Гуковським), семантично диференціювати її емоційність, досліджувати співвіднесеність значення слова із фонетичною значущістю звуків із опертям на інформаційно-комунікаційні технології.

Аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми засвідчує, що історичне підґрунтя лінгвістичних основ фоносемантики дещо простежується в працях П.Житецького, І.Франка, І.Огієнка, М.Жовтобрюха, Ю.Шевельова,

В.Німчука, І.Чепіги, Г.Півторака, Л.Гнатенко, Т.Видайчук та ін. Дослідники звертали увагу на явища формування фонологічної системи української мови й засоби відтворення кириличною графікою звукових особливостей живої мови, на відповідні орфограми у староукраїнських пам'ятках, на варіативність вживання кириличних літер для позначення етимологічних звуків, відзначали певне пристосування традиційного правопису до живомовних особливостей, до народних емоцій та традицій. Праці з історичної фонології, фонетики, історії української літературної мови створили добрий ґрунт для аналізу, вивчення й засвоєння основ фоносемантики.

Студіювання лінгвістичних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених (Аванесов Р., Білодід І., Бодуен де Куртене І., Булаховський І., Грамон М., Єсперсен О., Зіндер Л., Зіверс Е., Курило О., Панов О., Реформатський О., Трубецької М., Синявський О., Ф. де Соссюр, Тоцька Н., Шаумян С., Щерба Л., Якобсон Р. та інших), об'єктом вивчення яких є фонетичні мовні одиниці, дали підстави для висновку, що до початку ХІХ століття в європейському мовознавстві не розрізнявали звук і букву. Звук як явище фізіологічне почали вивчати з середини ХІХ століття.

Проте саме звуки мови, їх відприродний відголосок став основою розроблення науковцями версій щодо породження мови і мовлення, звукозображувальних особливостей мови, про що йдеться у працях К.Бюхера, С.Вороніна, А.Журавльова, С.Шляхової, Г.Кириченко, В.Федоренка та інших.

Сучасний характер дослідження фоносемантичних явищ простежуємо у працях Ю. Казаріна (2004р.), зокрема три основні його аспекти: лінгвофоносемантичний, психофоносемантичний й соціофоносемантичний. Концепція генетичної мотивованості мовного знака А. Михальова (1995 р.) є основою вивчення психофоносемантики. На поняттях фоносемантичного поля ґрунтується дисертаційне дослідження М. Данилової (2007р.).

Провідна тема робіт Л. Прокоф'євої (2007; 2009р.р.) співвідноситься як із проблематикою мовної картини світу, так і з фоносемантикою. Такий підхід до вивчення явищ фоносемантики, очевидно, є найбільш *актуальним*, оскільки він спрямований на вирішення основних завдань лінгвостилістики, визначених у працях відомих мовознавців нашої доби.

У вітчизняному мовознавстві відомі лінгвісти Н.Тоцька, П.Тимошенко, В.Ващенко, В.Ковалевський, І.Чередниченко, В.Коптілов, В.Шипракевич, Л.Українець та інші зробили винятково вагомий внесок у дослідження і розробку актуальних проблем фонетичної організації поетичної мови на рівні фоностилестичних її особливостей, однак сучасна українська мовознавча наука ще й нині не має систематизованого і точно зафіксованого матеріалу, який дав би змогу спроектувати фоносемантичну концепцію української мови, і не лише поетичної, в діяхронічному і синхронічному аспекті. З огляду на це в наукових дослідженнях української мови фоносемантика не посіла належного місця.

У науково-методичних джерелах (чинних шкільних програмах, програмах для студентів ЗВО; словниках; підручниках, практикумах із методик викладання української мови, української літератури; підручниках із мовознавства, літературознавства; фахових журналах) аспекти фоносемантики теж розглядаються поверхово і практично не сприяють формуванню фоносемантичної компетенції майбутніх учителів початкових класів та української словесності.

У вітчизняній лінгводидактиці бракує наукових праць, у яких обґрунтовувалася б методична система навчання фоносемантики майбутніх учителів відповідно до запитів сучасного суспільства. З огляду на це актуальною є проблема підготовки вчителя початкових класів та вчителя-словесника в єдності культуромовної особистості й професійно компетентного фахівця.

Назріла нагальна потреба визначити і розробити таку методику навчання майбутніх філологів фоносемантики, яка б практично засвідчила, що саме

фоносемантичні одиниці української мови мають системний характер, їх не можна вивчати, аналізувати і розглядати ізольовано від фонетичної, фонологічної системи мови й від системи мови загалом, оскільки вони є субстанцією й інтенсіналом мо

вної структури. Отже, свідоме опанування студентами, майбутніми вчителями, знань із фоносемантики, історії її становлення й розвитку – підґрунтя формування їхньої професійної вправності.

Таким чином, **актуальність проблеми**, що досліджується, пояснюється такими чинниками: політичними, соціокультурними перетвореннями в Україні й превалюванням традиційної системи підготовки майбутнього вчителя; недостатньою дослідженістю загальнотеоретичних, дидактичних, методичних основ навчання української мови майбутніх учителів спеціальності 013 Початкова освіта та 014 Середня освіта (Українська мова і література), і фоносемантики зокрема; розвитком сучасних освітніх технологій, вимогами, що висуває освітній простір як до викладача української мови у вишах, так і до майбутнього вчителя. З огляду на зазначене зосередимо увагу на генезі фоносемантики як важливого складника у системі формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів та вчителя української мови і літератури.

Витоки фоносемантичного вчення простежуються в теоріях, концепціях, ідеях породження мови й мовлення і тісно пов'язані з психологічним, емоційним станом людини.

Найбільш древні історичні пам'ятки писемності, що описували людську мову, так чи інакше торкалися проблем співвідношення форми слова, його звучання і значення, а саме звучання й асоціації.

У давнину на Близькому Сході найпоширенішим видом письма була клинописна система, винайдена шумерами на півдні Месопотамії в середині четвертого тисячоліття до н. е. Знаки клинопису вирізалися на м'якій глині загостреними очеретинками. Глиняні таблички потім висушували на сонці чи випалювали. Матеріал для письма зумовив форми знаків, що поступово

втрапили будь-яку схожість з конкретними образами і стали чисто умовними знаками, а клинописний текст нагадував «візерунки», які іноді копіювали європейські мандрівники, не знаючи їхнього справжнього призначення. У мові шумерів було багато односкладових слів і серед них чимало однакових щодо звукового оформлення, але різних щодо тонів, як у китайській мові. Вавилоняни й асирійці запозичили систему клинописного письма в шумерів, а відтак це письмо поширилося по цілому Близькому Сходу [8, с. 10].

У літературі шумерів, де простежується виразна риторична лінія, особливе місце посідали релігійні міфи, гімни та плачі, в яких відбилися найдавніші уявлення про створення світу, спілкування людей з богами, великий потоп, знайшла свій вираз психологія каяття та ін. Шумери мали царські списки та хроніки; існували в них дидактика (настанови), філософські діалоги, байки, афоризми, записи фольклорних моралізованих текстів (прислів'я, приказки, анекдоти). Розмаїття літературних жанрів свідчить про вміння давніх людей у певному тексті (згодом це було названо жанром) відбивати емоційний стан, процеси, на які могла або не могла вплинути людина.

На шумерському ґрунті виникає література Аккаду (вавилоно-асирійська). Спочатку – як література ділових документів. Та згодом вона перетворюється на багатющу словесність зі складною жанровою системою та глибоким ідейно-філософським змістом та емоційно-змістовим наповненням. У ній теж домінує риторичне начало [1, с. 11].

Доречність висловлювання високо цінували в Давньому Єгипті, свідченням чого є «Повчання» вельможі Птаххотепа свого сина: «Шукаєш слова, дорогоцінного, мов той зелений камінь [смарагд], а знаходиш його в рабині, що меле зерно». Своєрідним було й релігійне красномовство. Величезна за обсягом Книга Мертвих, якій властива дещо макабристична поезія (опис моторошних потвор, що чигають на душу померлого), мала магічно-заклинальний (теургічний) характер [1, с. 13].

Першу з відомих в історії мовознавства спроб знайти зв'язок між звуками та значенням простежуємо в давньоіндійських Ведах, що виникли близько XV ст. до н. е. Адже в Стародавній Індії мовознавство зародилося з практичних потреб точно передати мову Вед (санскритське «ведас» – знаю), що принесли з собою арійські племена. Збірники «Ригведа» (книга гімнів), «Самаведа» (книга пісень) та «Атхарведа» (книга заклинань) для стародавніх індусів мали важливе морально-філософське та релігійно-культове значення. Магічна роль надавалася слову: на думку древніх індусів, від правильного тлумачення текстів книг залежала їх сила впливу на богів. Тому місцеві жерці-брахмани довго не записували тексти Вед, оскільки неправильна вимова могла б, на їхню думку, спотворити задум того, хто висловлюється, спричинити в космосі небажані вібрації.

Згодом в Індії сформувалася одна з найбільш значних у світовому масштабі філологічних шкіл (упорядкування санскриту – літературної мови – Паніні та іншими вченими), що піднесло літературу на рівень красного письменства, художнього пошуку. Давньоіндійська думка висунула навіть цілісну теорію художньої літератури. Уже в IV-V ст. після Христа створюється посібник «Поетичні прикраси» (автор – Бхамаки); сюди ж відносяться твори на зразок «Дхваньялоки» Анандавардхані. Риторичне й художнє не розрізняли, фонетичні та стилістично-синтаксичні прийоми, що розглядалися як «прикраса мови», ототожнювали з атрибутами художнього слова [1, с. 16]. Замовляння, заклинання четвертої книги Вед – «Атгарваведи» характеризуються особливою поетичністю, де значна роль відводиться грі зі звуками.

Філософське пояснення сутності мови, природа назви, співвідношення мови й логіки зацікавили давніх греків.

Горгій (483 – бл. 375 рр. до н. е.) сказав: «Слово – величний владика: на вид мале й непомітне, а творить чудесні справи». Оратор засвідчив чимало нових можливостей фоносемантики: уважно проаналізував звуковий лад мови (звукові прийоми народної поезії, молитви, голосіння, заклинання,

чарування), шукаючи в ній гармонію; апробував те, як звучання впливає на думку («Заклинання просякнуті божественною силою мови, і радість наводять, і печаль відводять, тому що сила заклинання, стикаючись з людською думкою, чарує її, переконує і переінакшує її засобами своїх чар. Існує ж два способи чаклунського чародійства: чарування духу і обман думки») [2, с. 29].

Піфагорійський філософ-матеріаліст і діалектик Геракліт з Ефеса (VI-V ст. до н. е.) порівнював слова з «тінню» речей, вважав їх образом, «подібно відбиттю дерев і гір у річці».

Один із основоположників матеріалістичного атомізму Демокріт (V - IV ст. до н. е.) рішуче виступав проти твердження, ніби між іменем та предметом існує «природний» зв'язок. Стверджував, що ім'я пов'язане з предметом «за звичаєм», оскільки в мові є явища багатозначності, омонімії, синонімії. При цьому слова звучать по-різному, але означають один і той же предмет.

Тієї ж думки дотримувався й великий мислитель стародавності Аристотель (IV-III ст. до н. е.), який вважав, що назви предметів виникли, не «за природою» предметів, а «за домовленістю» між людьми [3, с. 19].

Філософ Епікур (IV-III ст. до н. е.) поєднав дві точки зору на зв'язок назви й предмета. Продовжувач матеріалістичного вчення Демокріта висловив припущення, ніби слова спочатку виникли «за природою», а на пізнішому етапі вони могли виникати й «за звичаєм», проте природа в цьому зіграла значущу роль.

Афінський філософ і оратор Сократ (IV ст. до н. е.) стверджував: «Слово – не тільки вивільнило нас із кайданів тваринного життя, а завдяки йому ми побудували міста, встановили закони, винайшли мистецтва. Його міць така, нічого з розумного не відбувається без допомоги слова. Слово є вождем всіх справ і всіх задумів» [3, с. 17].

Філософ-ідеаліст Платон (V-IV ст. до н. е.), учень Сократа, у діалозі «Кратил», де йдеться про імена, назви, поєднує дві точки зору, висловлені

Епікуром. Один із співрозмовників, Кратил, захищає думку про «правильність» назв, тобто про їх природний зв'язок із предметами: «У всього існуючого є правильне ім'я, природжене, від природи, і не те ім'я, яким деякі люди домовилися так називати, а якесь ім'я, природжене й еллінам, і варварам, одне й теж у всіх» [3, с. 19-20]. На думку Платона, у мові є звуки швидкі, тонкі, величезні, округлі, а також є предмети швидкі, тонкі, величезні, округлі. Отже, «швидкі» предмети отримують імена, що включають «швидкі» звуки; «тонким» предметам підійдуть імена з «тонким» звучанням; до складу імен «величезних» предметів повинні входити «величезні» звуки і т. п. [4, с. 7].

Отож, філософ наголошує, що ніби вже самі по собі звуки, слова відображають властивості предметів (наприклад, [р] – рух, [л] – щось м'яке тощо). Інший співрозмовник, Гермоген, навпаки, заперечує зв'язок між словом-назвою і предметом: «Не можу повірити, що правильність імені полягає в чомусь іншому, ніж у домовленості та згоді. Яке ім'я-назву хтось чомусь встановив, таким воно і буде правильним, а якщо він потім змінить на інше, а тим попереднім називати більше не буде, то пізніше буде не менш правильним, ніж перше... адже ніяке ім'я нікому не природжене від природи, але належить на основі закону та звичаю тим, які цей звичай встановили і так називають» [3, с. 19-20].

Етимологізуванням, розшукуванням етимонів слів займалися стоїки, які теж вважали зв'язок назв і предметів «природним»: звучання назви викликає в того, хто слухає, відповідні враження, а слово вміщує в собі етимон, що відображає природу предмета (ономатопею). Так, наприклад, стоїк Н. Фігул (I ст. до н. е.) стверджував, що значення слова «ви» визначається направленням губ під час його вимови в напрямку співрозмовника. Таким «етимологізуванням» займалися і в Давньому Римі (Августин, Варрон, Сенека), приходячи до тієї ж звукової і навіть графічної символіки [3, с. 18].

Засновник стилістики Анаксимен (VI ст. до н. е.) у «Риторичі» писав: «Говорити треба гарно, витончено, а це означає говорити, висловлюючи думку наполовину, але так, щоб друга її половина слухачам і так була зрозуміла... ніколи не повторюючи схожих думок однаковими словами. Той, хто хоче бути лаконічним у своєму мовленні, повинен весь предмет цілком охоплювати одним словом, уникаючи в конструкціях двозначності» [3, с. 17]. Ця думка теж засвідчує зв'язок ономастики із лапідарністю фону (лаконічністю, що вміщує неосяжне).

Звуконаслідувальну теорію висунув німецький учений Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646-1716), який, подібно попередникам, наполегливо дотримувався думки про природний зв'язок між звучанням слова й означуваним предметом. У роботі «Нові дослідження про людський розум» він говорить про «первинні умови», що виникли в результаті наслідування людьми звуків навколишньої природи. На думку Г. Лейбніца, на основі цих «первинних» мов виникли сучасні мови. Однак учений виходить із того, що слова являються для людей «знаками їх ідей», тобто є довільними [3, с. 49].

Німецький учений Й. Гердер (1744-1803) критикував гіпотезу божественного походження мови, теорію емоційних вигуків і суспільного договору, вважаючи, що мова виникла природним шляхом, з розвитком мислення і почуттів людини. Характерні ознаки предметів, виділяючись серед інших, відбивалися й закріплювалися у свідомості людини й позначалися словами. Спочатку з'явилися назви конкретних предметів, а потім – загальних понять, що виникли як відображення предметів і явищ дійсності [3, с. 49].

У Середні віки й епоху Ренесансу тема звуконаслідувальної основи мови активно обговорювалася схоластами. Так, Дж. Уолліс у книзі «Grammatica linguae anglicanae» писав, що про значення деяких слів можна здогадатися, виходячи з їх фонетичного оформлення.

У часи Просвітництва теоретик сентименталізму Жан-Жак Руссо також звертається до феномену звуконаслідування, вважаючи його одним із

головних способів первісного словотворення. Учений припускав, що в ході соціального розвитку й завдяки вродженій здатності до вдосконалення, люди розширяли й поглиблювали свої уявлення про навколишній світ. Поступово почала виникати потреба в більш ємних означеннях ніж крики й вигуки. Результатом такого розвитку стали винаходи жестів для опису предметів, що можна побачити оком, і наслідувальних звуків для явищ, що впливають на слух. Тут, на думку Ж.-Ж. Руссо, найбільшу роль зіграло дитяче мовлення: дитина, яка прагнула висловити матері свої бажання, створювала мову, застосовуючи жести й звуконаслідування. Таким чином, виникнувши в результаті використання емоційних вигуків, людське мовлення первісно розвивалося саме на основі звуконаслідування.

У XVIII ст. фоносемантичну традицію продовжують провідні французькі класицисти Ш. де Бросс, К. де Жеблен, Ш. Нодьє.

Так, Шарль де Бросс у «Трактаті про механічне утворення мов» доводить, що первісно існувала певна абсолютна мова, що була органічною та мотивованою. Між звуком і словом у такій універсальній мові спостерігалася повна відповідність.

Антуан Клод де Жеблен стверджує, що між словами (звуковим оформленням) та ідеєю, яку вони виражають, існує природній зв'язок, як існує він між ідеєю та об'єктом. Те, що зображується словом, не може бути довільним, оскільки зображення завжди зумовлено самою природою речі. В іншому випадку спілкування людей було б позбавлене сенсу.

Шарль Нодьє вбачає в письмових знаках (буквах) наслідування звукам, зокрема, латинські букви S и Z, що повторюють форму змії, як наслідок вимовляються із притаманним для змії звуком – шипінням.

Одним із прибічників мотивованості відношень між звуком і значенням був Вільгельм фон Гумбольдт, який виділив три способи означення понять. На думку Гумбольдта, перший спосіб – живописний – полягає в безпосередньому наслідуванні, коли звук, що видає предмет, імітується в слові настільки, наскільки членороздільні звуки здатні передати

нечленороздільні. Інший спосіб Гумбольдт назвав символічним. Він заснований на наслідуванні не безпосередньо звука чи предмета, а внутрішній властивості, притаманній їм обом. Третій – аналогічний, що будується на схожості звуків у співвідношенні з означуваними поняттями, є найбільш продуктивним, оскільки будується вже на готовому інвентарі звукових єдностей, створених першими двома способами. Згідно з Гумбольдтом, кожне поняття обов'язково повинно бути внутрішньо прив'язане до притаманних йому ознак чи до інших співвідносних із ним понять, у той час як артикуляційне почуття підшукує звуки, що означають це поняття.

У 30-ті роки ХХ століття існування звукового символізму було доведено німецьким ученим Г. Мюллером, який класифікував уявлення про звуки, коли проводив опитування про асоціації, які викликаються «екзотичними словами» (що насправді були наборами звуків із домінуючим відкритим або закритим голосним). Нині «екзотичні слова» досить часто трапляються в рекламах.

У русистиці звукозображувальність досліджував учений-енциклопедист М. В. Ломоносов, який був упевнений, що звуки мови мають деяку змістовність, і навіть радив послуговуватися такими властивостями звуків для додавання художнім творам більшої виразності. У «Короткому посібнику до красномовства» він писав: «У мові, як здається, часте повторення із письма *A* може сприяти зображенню пишноти, великого простору, глибини і висоти ...» [4, с. 8].

Однак прямих доведень того, що звуки мають сенс, не було. Та прихильники цієї теорії продовжували шукати докази. Наприклад, із різних мов було відібрано слова, що позначали щось маленьке та щось велике. З'ясувалося, що в першому випадку в словах частіше трапляються [i] та [e], а в другому – [a], [y], [o]. Проте ця спроба не була зовсім вдалою, адже лексичний запас розвинених мов просто величезний, і серед них знайдеться безліч слів.

К. Д. Бальмонт у праці «Поезія як чаклунство» писав, що [a] – найясніший і повноголосий звук, [o] – звук захоплення, простір, що торжествує (бездонне o), [y] – музика шумів і вигук жаху, звук огрядний, як хмара й гудіння мідних труб, [i] – тонка лінія, пронизливо витягнута і довга билина, крик, свист, вереск, e – найскладніший, важко визначений голосний [5, с. 61-63].

Про найрізноманітніші асоціації звуків зі смисловими уявленнями, про способи їх творення неординарно розповідає у своїй поемі про звуки «Глоссалолія» відомий письменник Андрій Білий: «У звукові [г] підстрибує язик і його кінець дещо вібрає, струмінь повітря штовхає язик і відриває з місця, цей звук намагається побігти до виходу у світ – це імітація жесту бігу в часі... Повнота душі – [a] – вилітаючи з надр істоти, разом з ха, повнота душі, – [a] – невітлена в Сатурні, у теплі, у ха, у змії ... »; [e] – «половинчастість, вагання, сумніви, але – пильність, що веде до думки, простежується в [e]...»; «[e] і [a] споглядають [i] знизу; [i] – орел (дзьоб орлиний)... [6, с. 5 - 46].

З виникненням структуралізму на початку ХХ ст. інтерес до проблеми взаємозв'язку звука і значення був істотно послаблений. Засновник напряму Ф. де Соссюр висуває принцип довільності мовного знака: «Зв'язок, що з'єднує означувальне з означеним, довільний, інакше кажучи, мовний знак довільний». На думку Ф. де Соссюра, слово як мовний знак є «двосторонньою психічною сутністю», що тримається на нерозривному зв'язку між поняттям і його акустичним образом [7]. З огляду на це Е.Панов зазначає, що «де б не взялося в мові нове слово – в усному мовленні чи зі сторінок книги або газети – воно завжди буде зберігатися в пам'яті людини у вигляді звукового (але не зорового) образу» [8, с.68].

Однак зародження у 20-30-х рр. психолінгвістики як об'єктивного інструменту дослідження людської мови дало нові можливості для розв'язання проблеми співвідношення звука та значення. Саме з цього часу в наукову практику входять експериментальні дослідження. У галузі

звукосимволізму перший подібний експеримент був здійснений Е. Сепіром. Дослідження полягало в тому, що вчений звернувся до 500 людей різного віку з такими питаннями: «Обидва слова «mal» і «mil» у деякій мові означають «стіл». Яке з цих слів описує стіл більшого розміру?» Результати виявилися красномовними: 83% дітей і 96% дорослих співвіднесли *I* з меншими розмірами, а *A* – з великими.

Методика Е. Сепіра практично відразу була прийнята на озброєння для вивчення інших символічних вимірів голосних і приголосних. Так, С. Ньюмен провів дослідження в галузі символічної можливості приголосних і відкрив нову опозицію «світлий – темний» на основі даних англійської мови. Учений доводив, що характеристика звуків пов'язується досліджуваними саме з акустико-артикуляційними їх особливостями, які відтворюються мовним апаратом людини.

О. Есперсен убачав у фоносемантиці не тільки силу, що, можливо, породила перші слова доісторичної людини, але й продуктивний механізм розвитку сучасної мови.

Висновки дослідження Мери Маршалл Мак Дермотт свідчать про справжню здатність звука впливати на розуміння смислу слова. Англійський учений відводить домінуючу роль у формуванні цих сенсів голосним звукам.

Французький фонетист М. Шастен досліджував символічну значущість дзвінких і глухих приголосних, застосованих до понять важкості, величини, м'якості й довготи.

У роботі «Poésie et sonorités» Поль Делбуй, використовуючи відомості із психології, доводить, що звукова організація вірша є важливим складником письмового тексту, ефективним засобом впливу на читача.

Виключно важливим є розроблений Ф. Мерінгером метод «слів і речей»: висновки, здобуті на основі фонетичних звуківідповідностей, доповнюються (або ставляться під сумнів) даними про матеріальну культуру. Вельми важливим є вивчення язичницьких обрядів (і передусім культового

дійства), а також давньої символіки слів, що позначають ті чи інші предмети, якості, дії, символіки чисел, фарб тощо [9, с. 22-23].

Таким чином, відзначаючи певні досягнення в спробах фоносемантики, зазначимо, що питання про історію її виникнення залишається одним із важливих завдань сучасного мовознавства, а суперечка щодо «правильності імен» продовжувалася протягом багатьох століть і є відображенням філософських основ розв'язання проблем мови. Усі теорії щодо генези фоносемантики об'єднуються поняттями «людина – почуття – емоції – вираження їх».

На думку більшості вчених, звук сам по собі значення не несе, – і це усталена думка в лінгвістиці. Інші дослідники доводять, що звук умотивований і має певне значення.

Дослідження співвідношення «звук – значення» набувало розвитку завдяки психолінгвістиці, основним завданням якої є комплексне, інтеграційне вивчення мовлення у всій багатогранності його лінгвістичних і психологічних аспектів. Проте в психолінгвістиці недостатньо точних даних узагальнювального характеру про співвідношення фонетичної вмотивованості фонестемної лексики й частотного, стилістичного, морфологічного, семантичного розряду (статусу) слова. Немає переконливих висновків про відповідність / невідповідність суб'єктивної та об'єктивної звукозображальної лексики з досліджуваними фонестемами початку слова. Не простежуються також дослідження особливостей уживання відповідної фонестемної лексики у творах художньої літератури залежно від їх мотивного характеру. Означене спонукає до більш глибокого вивчення фоносемантичного явища в українській мові, дослідження закономірностей прояву його в мові, літературі, мовленнєвій діяльності.

Сьогодні питання фоносемантики розглядають у межах явищ звукосимволізму і звуконаслідування, що об'єднуються в загальнішому явищі – звукозображувальності, яке потребує подальшого лінгвістичного та

лінгводидактичного дослідження, аналізу в системі підготовки майбутнього вчителя початкових класів та української словесності.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М.Ю. Риторика: Навчальний посібник. Львів: Світ, 2001. 240 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
3. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства: [навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч.] Ч. II. Основні етапи розвитку науки про мову / Кириченко Г. С., Кириченко С. В., Супрун А. П.; за ред. А. П. Супрун. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 224 с.
4. Журавлєв А. П. Звук и смысл. Москва : «Просвещение», 1991. 160 с.
5. Бельмонт К.Д. Поэзия как волшебство. Москва: Книгоиздательство «Скорпион», 1915. 95 с.
6. Белый Андрей Глоссололия. Поэма о звуке. Берлин: Из-во «Эпоха», 1922. 132 с.
7. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1977. 695 с.
8. Панов Е. Н. Знаки, символы, языки. Москва: Знание, 1983. 248 с.
9. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений: иллюзии и парадоксы в лексике и семантике : Учеб. Пособие. Москва: Высш. шк., 1989. 200 с.

